

relationships. In the documents of Christian churches, a dialogic interaction is denoted by semantically related, but not identical terms of intercourse, communication, koinonia, communion, and the like.

Conclusions. *It is substantiated that the development of the dialogical strategies of the Churches is a consequence of pluralization and diversification of the axiosphere of modern society and at the same time it is a means of their adaptation to the present time. The prospects for a further research of the problem are related to the substantiation of the specific paradigm of Christian dialogical sociality.*

Key words: *dialogue, dialogism, theology of dialogue, koinonia, ecumenism, communication, relations.*

Одержано редакцією 03.10.2019

Прийнято до публікації 04.12.2019

УДК 141.5 (045)

DOI: 10.31651/2076-5894-2019-2-62-70

ВРАНА Анна Олександрівна,

аспірант кафедри філософії та релігієзнавства

Черкаського національного університету

імені Богдана Хмельницького,

e-mail: anna.vrana@ukr.net

ПАРАДИГМАЛЬНІ МОДЕЛІ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ СВОБОДИ ВОЛІ В СУЧАСНОМУ ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ

У статті представлена спроба описати контури дебатів про свободу волі. Розглянуто такі питання: суперечливі погляди щодо варіантів вирішення проблеми сумісності детермінізму та свободи волі, а також аргументи несумісності; питання детермінізму та сучасної науки; моральної відповідальності й альтернативних можливостей; підходи до свободи та відповідальності; теорії компатибілізму та інкомпатибілізму, який включає жорсткий детермінізм та лібертаріанство, дослідження свободи волі в нейронауці; теологічний детермінізм, фаталізм та деякі нестандартні теорії. Розглянуто феномен людської свідомості як унікальну характеристику людини та її вплив на свідомий вибір. Запропоновано огляд конкуруючих точок зору стосовно сутності й ролі свідомості щодо свободи волі. Визначено проблему вибору як внутрішню передумову свободи. Наведено позиції окремих нейрофізіологів та філософів стосовно природи людської свідомості та суб'єктивності. Висвітлюються ідеї Д. Деннета, П. ван Інвагена, Р. Кейна, Дж. Кіма, Д. Перебума, Дж. Фішера та Г. Франкфурта в рамках аналітичної філософії. Стаття не містить остаточних вирішень проблеми, автор пропонує до знайомства лише аргументи на користь різних існуючих позицій прихильників чи противників свободи волі. Протиставлення та аналіз різних варіантів розгляду проблеми сприяє більш широкому її розумінню. В статті також уточнюється ряд моментів стосовно метафізичних апорій, до яких призводить розгляд проблеми свободи волі. В кінці статті автор окреслює практичні наслідки вирішення проблеми свободи волі.

Ключові слова: *свобода волі, моральна відповідальність, детермінізм, каузальність, індетермінізм, компатибілізм, інкомпатибілізм.*

Постановка проблеми. Проблематика свободи волі, вільного волевияву людини, а також пов'язаний з ним комплекс світоглядних орієнтацій людини (зокрема концепції фаталізму, предестинації, волюнтаризму тощо) пронизує всю світову філософію від античності до наших днів. Дана проблема розглядається зазвичай в онтологічному, гносеологічному, психологічному та етичному аспектах. Але вона завжди залишається проблемою людини, оскільки саме людина – спосіб (модус) і місце, простір (топос) існування свободи, в яких вона лише і може бути мислена та отримує свою завершеність. Свідомість і свобода волі, яка є похідною або епіфеноменом нашої свідомості, формується й мислиться в її межах, перестала бути предметом дослідження виключно біхевіористської психології або соціальної філософії. Є спроби поглянути на проблему більш широко. Так, нині у вирішенні питань зв'язку свідомості й мозку домінує умовно матеріалістична позиція,

яка спирається на досягнення нейронаук, і виходить з того, що мозок структурно і як матеріальний субстрат думки детермінує зміст та ознаки феномену свідомості. При цьому ця позиція неспроможна дати об'єктивне знання в даному питанні інакше, як відсікаючи ментальну активність людини від її найбільш очевидних характеристик. Таким чином, досягнення в галузі досліджень мозку ще більше загострили проблему суб'єктивності, але не вирішили її. Водночас, філософські розвідки представників аналітичної течії представляють особливий інтерес через їх самобутність і відповідність сучасним реаліям в царині наукового та філософського дискурсів. В другій половині ХХ століття відбувся новий поворот в традиційних дискусіях щодо свободи волі. Значний вплив на цей поворот здійснили Гаррі Франкфурт в своїй статті «Альтернативні можливості та моральна відповідальність» (1969) разом з Пітером ван Інвангеном в «Нарисі про свободу волі» (1983).

Свобода волі є необхідною умовою моральної відповідальності за свій вибір та його наслідки. Наявність моральної відповідальності важлива також і в міжособистісних стосунках. Прийняття тези про те, що саме людина є причиною своїх дій викликає диспозицію з боку інших, що проявляється у відповідних реакціях на вчинок: вдячності, повазі, образі, гніві. Але чи є раціональні підстави вважати моральну відповідальність та свободу волі можливими?

Також слід вказати на проблеми філософської антропології, які постають в контексті стрімкої соціокультурної динаміки людства ХХІ століття та розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Маємо на увазі проблематику постання сильного штучного інтелекту (Дж. Сьорль) та кореляцію між парадигмою філософії інформації (Л. Флоріді) і різноманітними версіями трансгуманізму в етиці [1].

У якій якості свобода як центральна філософема ціннісно-орієнтаційних установок людини могла б набути більш змістовного характеру: як складова фізичної реальності чи як продукт людської свідомості? Ця проблема є без перебільшення смислоутворюючою в фундуванні нової картини світу. Ці міркування обумовили актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Унікальною й самобутньою є дискусія щодо свободи волі в англomовному середовищі, яке представлено дослідженнями Д. Деннета (Elbow Room: The Varieties of Free Will Worth Wanting, 1984; Freedom Evolves, 2003), П. ван Інвагена (Thinking about Free Will, 2017; An Essay on Free Will, 1983), Р. Кейна (Oxford Handbook on Free Will, 2005; Four Views on Free Will, 2007 – у співавторстві з Дж. Фішером, Д. Перебумом та М. Варгасом), Дж. Кіма (Epiphenomenal and Supervenient Causation, 1984), Д. Перебума (Free Will (Hackett Readings in Philosophy), 1997; Living Without Free Will, 2001; Basic Desert, Reactive Attitudes and Free Will, 2017), Дж. Фішера (Deep Control: Essays on Free Will and Value, 2012; Frankfurt-Type Examples and Semi-Compatibilism, 2005; My Way: Essays on Moral Responsibility, 2006), Г. Франкфурта (Alternative possibilities and moral responsibility, 2003).

На пострадянському просторі дослідженням свободи у волі здебільшого в історико-філософському вимірі займаються Д. Сепетий (Проблеми свободи та відповідальності в контексті сучасної філософії свідомості, 2014), А. Синиця (Еволюція уявлень про психофізичну проблему в аналітичній філософії свідомості, 2013), А. Серіков (Эмоции и свобода воли в контексте нейрофизиологии, 2012), Д. Дубровський (Сознание, мозг, искусственный интеллект, 2007), М. Видриган (Воля, свобода і сваволя як системний, цілісний об'єкт, 2010), Н. Юліна (Дэниел Деннет о снятии оппозиции детерминизма и свобода воли, 2007; Д. Деннет о проблеме ответственности в свете механицистского объяснения человека, 2001), В. Васильев (В защиту классического компатибилизма. Эссе о свободе воли, 2017; Как концептуально защитить свободу воли, 2017), Д. Волков (Проблема свободы воли. Обзор ключевых исследований конца ХХ – начала ХХІ вв. в аналитической философии, 2016; Свобода воли: Новые повороты старых дискуссий, 2017; Свобода воли: иллюзия или возможность, 2018), О. Хома (Пізнавальні інстанції в Декартовій термінології, 2011) та деякі інші дослідники.

Незважаючи на численну бібліографію, порушений нами аспект донині залишається висвітленим недостатньо повно і потребує подальшого осмислення.

Метою статті є різнобічний розгляд наявних позицій стосовно свободи волі в сучасному філософському дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Р. Кейн в передмові до «Оксфордського довідника зі свободи волі» зазначає, що «те, що часто називають «проблемою свободи волі»... пов'язане з групою філософських питань про: (1) моральну настанову та відповідальність; (2) природу та межі людської свободи, самостійності, примусу (coercion) та контролю в соціальній та політичній теорії; питання щодо (3) примусу (compulsion), злежності, самоконтролю, самообману та слабкої волі в філософській психології; (4) кримінальної відповідальності (liability – в правовому аспекті. – А. В.), відповідальності (responsibility – більш широке розуміння відповідальності як категорії. – А. В.) та покарання в юридичній теорії; (5) відношення розуму та свідомості до тіла, природи дій та особистості в філософії свідомості, когнітивних та нейронауках; (6) природи раціональності та раціонального вибору в філософії і соціальній теорії; (7) питання про божественне передбачення, зумовленість, зло та людську свободу в теорії та філософії релігії; та (8) загальні метафізичні питання щодо необхідності й можливості, детермінізму, часу і можливості, квантової реальності, законів природи, каузальності та пояснення у філософії і науках» [2].

Таке об'ємне визначення свободи волі окреслює проблемне поле не лише філософії, а й ряду інших наук, зокрема, психології, права, фізіології, нейрофілософії та когнітивних наук. В межах цієї публікації зосередимось на свободі волі як передумові моральної відповідальності. «Поняття відповідальності споріднене з поняттям причини... з точки зору сучасної юридичної практики та більшості етичних теорій – це дещо більше. Вона передбачає виконання особливих умов для агента і вчинку. Цими умовами є залежність дій від намірів, наявність свободи волі та якогось особливого зв'язку, пов'язаного в часі між агентом та вчиненою дією» [3, с. 16-17], – пише сучасний дослідник. Таким чином, йдеться не про просте роз'яснення зв'язку між концептами моральної відповідальності та свободи волі, а про те, що в межах сучасної культури, соціальної структури цивілізації, утворилися складні структури, які забезпечують функціонування, осмисленість та цільовідповідність етосу людини нормам і практикам міжособистісної комунікації в юридичному, психологічному та, насамперед, практично-філософському аспектах. Можна сказати, що подолання новочасового логоцентризму та ньютонівсько-картезіанської екстраполяції концепції детермінізму на сферу етики і соціальних стосунків обумовило формування нового модусу спричинення моральної відповідальності, а отже – реінтерпретацію концепту свободи.

У західній філософії дослідники свободи волі розділилися на чотири напрямки у відповіді на питання щодо співвідношення свободи волі та детермінізму (сучасні дискусії стосуються також і сумісності свободи волі та індетермінізму): детермінізм (прибічники якого вважають, що всі події необхідно обумовлені) та індетермінізм (послідовники якого не згодні з постулатами детерміністів), компатибілізм (допускає сумісність свободи волі та моральної відповідальності з детермінізмом) та інкомпатибілізм (визнає несумісність детермінізму і свободи волі). Розглянемо детальніше кожен з них.

Теорії *детермінізму* передбачають, що кожна подія та людський вчинок мають визначальні причини. Початково мова йшла про міфологічний фаталізм, і лише в XVII столітті проблема набула сучасного вигляду: чи існує свобода волі, якщо існує фізичний детермінізм? Вчені розглядають різний детермінізм: каузальний, логічний, теологічний, але всі вони мають наслідком відсутність свободи волі у людини. «Зокрема, Фішер схильний сприймати обґрунтованість аргументу наслідків, який стверджує, що якщо детермінізм є істинним, ніхто ніколи не має свободи вибирати інше»[4]. Каузальний детермінізм стверджує, що будь-яка подія обумовлена законами природи, минулими та теперішніми подіями настільки, що дійсно, може відбутись лише ця подія і за таких же обставин, жодна інша подія неможлива. Для ілюстрації тези щодо фізикалізму Дж. Кім приводить «аргумент

виключення», який стверджує, що всі події в якості своїх причин мають лише інші фізичні події, та виключає можливість ментальної каузальності. Неможливість ментальної каузальності означає можливість свободи дії, а відтак і волі.

Пітер ван Інваген переконаний, що детермінізм зумовлює принцип універсальної каузальності, але каузальна необхідність не може зумовлювати детермінізм. Сам детермінізм він визначає через визначення закону природи. «Якщо детермінізм істинний, то наші дії є наслідками законів природи і подій у далекому минулому. Але ми не впливаємо ані на те, що відбулося до нашого народження, ані на те, якими є закони природи. Отже, ми не впливаємо й на наслідки того й іншого, включно з нашими теперішніми діями» [5, с. 31-32].

Часто детермінізм унаочнюють уявним експериментом під назвою «Демон Лапласа» – істоти, здатної передбачити майбутнє до найменшої подробиці, оскільки їй відомі всі факти минулого та всі закони природи.

Постановка під сумнів основного положення детермінізму щодо необхідної причини будь-яких дій і подій відкриває можливості для аргументації *індетерміністів*, яка базується на розмежуванні понять причини та наслідку. Баденська школа неокантіанців (зокрема, В. Віндельбанд та Г. Ріккерт) обмежила принцип детермінізму лише сферою природничих наук, і заперечувала його правомірність у відношенні до «наук про дух». Природно, що кантівська теза про свободу людини, як лише частково обумовленої у своїх діях істоти, яка може починати причинний ряд, лягла в основу розподілу наук на природничі та науки про дух з точки зору людської свободи. Звідси – ідеографічний метод дослідження гуманітарної сфери у неокантіанців, який є квінтесенцією індетермінізму в класичних науці та філософії. Якщо людина вільна через те, що може діяти не обумовлено – то в такому разі йдеться про вододіл між детермінізмом та індетермінізмом на рівні об'єктності матеріального субстрату, на рівні тілесності та законів природи, які цю тілесність обумовлюють. Йдеться наразі про те, що людина може не прийняти необхідність цих законів і їх цілевідповідність, інакше кажучи, діяти нерозумно. Аргументація такого роду в епоху некласичної науки втрачає свою евристичну силу, але в епоху постнекласичної науки знову набуває актуальності. Відомо, що квантові взаємодії, наприклад, в межах квантової хромодинаміки практично неможливо звести до схем класичного детермінізму. Інша справа, що індетермінізм також є раціональним абстрактом і схемою, яка не цілком чинна в царині складних систем та сучасної ускладненої наукової картини світу, тому індетермінізм «в чистому вигляді» функціонує як постулат чи навіть як догмат, що є для контексту сучасних наук про складність неприпустимим. Апелюючи до поняття впливу, індетерміністи стверджують, що дія може бути вільною, якщо не має причин. Заперечення об'єктивної причинності та причинності як такої не відкриває можливостей для свободи людської волі, адже в такій ситуації людина опиняється у світі випадковостей, на який вона теж не здатна впливати відповідно до своєї волі. Сучасна філософія не може дозволити собі заперечувати принципи причинності як об'єктивної, так і суб'єктивної, оскільки це фіксувало б людину в «пласкому» двовимірному світі класичних схем і логічних дилем свободи та необхідності. Наразі йдеться про постання своєрідної «алгебри свободи» (за аналогією до етичного змісту теорії рефлексивних ігор В. Лефевра, його «Алгебри совісті»), тобто спроб сучасної науки завдяки інструментам нейронаук та когнітивних наук побудувати нові відкриті моделі людської поведінки і мислення [6].

Альтернативна парадигма свободи волі та моральної відповідальності представлена *компатибілізмом*, послідовники якого приймають тезу щодо сумісності детермінізму і свободи волі. Позиція класичного компатибілізму: людина діє вільно тільки тоді, коли дія є результатом її волі, й вона могла б вчинити інакше, *якби вона так вирішила* (Т. Гоббс). Гаррі Франкфурт в статті «Альтернативні можливості та моральна відповідальність» розглядає ряд прикладів коли людина вчиняє дію, необхідну з огляду на наявні обставини, не знаючи про таку необхідність. Він зазначає: «навіть якщо людина не могла вчинити інакше, вона може здійснити цей вчинок зовсім *не тому*, що не може вчинити інакше. Тоді якщо у людини

немає альтернатив певної дії, але вона її здійснює не тому, що не могла вчинити інакше, то вона вчинила б так само і якби *могла* вчинити інакше» [7, с. 137]. Це важливе зауваження повертає людині моральну відповідальність за свої вчинки незалежно від того чи існують об'єктивні причини таких вчинків. Якщо примус співпадає з особистим рішенням суб'єкта, то ми можемо стверджувати, що він діє з власної волі, якщо ж не співпадає – то він позбавлений цієї волі, але саме рішення суб'єкта є, на нашу думку, достатнім критерієм для моральної оцінки його дій.

Близькою до позиції цього автора є теза, сформульована Д. Волковим стосовно формулювання відповідальності. Крім можливості діяти інакше, російський дослідник виділяє ще одну важливу основу – «важливо, щоб агент самостійно здійснював вибір і щоб вибір альтернативи відповідав його бажанням. Цю ідею можна розвинути в принцип остаточної відповідальності. Агент є вільним і, відповідно, морально відповідальним, тільки якщо причиною його дій «зрештою» є він сам» [8, с. 177].

Деніел Деннет вважає, що «альтернативні можливості існують навіть в детермінованому світі. Суперечку між прихильниками і критиками альтернативних можливостей в детермінованому світі він вбачає в розрізненні аналізу терміну «можливість»» [8, с. 183]. В самому детермінізмі філософ не бачить небезпеки для свободи волі. «Детермінізм – це вчення про достатність: Якщо S_0 – це (розумно складне) речення, яке вказує на детальний опис стану Всесвіту при t_0 , а S_t аналогічно визначає опис стану Всесвіту пізніше в t_u , то детермінізм диктує, що S_0 є достатнім для S_t у всіх фізично можливих світах. Але детермінізм нічого не говорить про те, які попередні умови *необхідні* для створення S_t або будь-якого іншого твердження з цього приводу. Отже, оскільки причинно-наслідковий зв'язок загалом передбачає необхідність, правда детермінізму повинна б бути незначною, залежна від обґрунтованості наших причинних суджень» [9, с. 83-84]. Наведене формулювання можна проінтерпретувати як «шлях від зворотного» – адже людина формулює причинні судження стосовно події, *обираючи* її каузальні підстави серед відомих. В цьому контексті варто відзначити, що в судженнях щодо майбутнього людина так само *обирає* підстави, відповідні до можливих наслідків, які є недостатньо повними для формування цілісної картини ситуації, що передують події. Свобода волі розглядається Деннетом з еволюційної точки зору. Ця свобода пов'язується ним із здатністю людини приймати ті чи інші рішення в залежності від обставин. Людина може будувати прогнози на майбутнє, уникати тих речей, які здаються їй небажаними, і прагне до досягнення тих речей, які вона бажає. У свідомому уникненні зла й здобутті блага Деннет і бачить свободу волі. Філософ визнає, що це не абсолютна свобода, але її достатньо, щоб нести моральну відповідальність за свої вчинки. Неважко помітити, що позиція аналітичного філософа парадоксальним чином зближується з класичним новочасовим розумінням свободи у Б. Спінози.

«Відповідно до позиції Джона Мартіна Фішера, яку він сам називає «напівсумісністю», істина причинного детермінізму сумісна з моральною відповідальністю, навіть якщо причинний детермінізм виявляється несумісним з певним видом свободи» [4]. Досліджуючи публікації Фішера, Кевін Таймс зазначає, що «умовою свободи, необхідної для моральної відповідальності, є контроль управління, і такий контроль сумісний з детермінізмом» [4]. Фішер переконаний, що людська поведінка повинна ґрунтуватись на власному механізмові, який продукує реакції у відповідь на моральні причини. Водночас, суб'єкт повинен взяти на себе відповідальність за *цей* механізм, який здійснює вибір, оскільки останній іманентний самому суб'єкту. Таймс узагальнює позицію Фішера: «щоб агент був морально відповідальним, він повинен взяти на себе відповідальність за свою вольову структуру» [4].

З компатибілістами активно полемізують *інкомпатибілісти*, які заперечують можливість сумісності свободи волі та детермінізму. «Важливо визнати, що питання сумісності відрізняється від питання про те, чи маємо ми свободу волі» [10, с. 3]. Для цього напрямку не характерна єдність: представники можуть визнавати свободу волі й

заперечувати детермінізм (лібертаріанці), як і навпаки: заперечувати свободу волі й визнавати детермінізм (жорсткий детермінізм).

Найбільш впливову *лібертаріанську* теорію висунув Роберт Кейн, який «пропонує відмовитись від популярної в сучасній філософії тенденції зводити проблему свободи волі до проблеми свободи дії. Теорія «*початкової відповідальності*» Кейна ставить питання щодо можливості вільного формування самої волі, яка ним розуміється як характер агента, його цінності, погляди та мотиви» [11]. Американський філософ розглядає можливість самоконструювання волі й переосмислення свободи волі з антропологічної позиції. Початкова відповідальність за вчинки, які впливають на формування характеру, на думку Кейна, має визначальне значення в переосмисленні розуміння ментальної каузальності. Маємо на увазі, що детермінований світ епізодично допускає ситуації, в яких агент має можливість обирати один з варіантів дії і цей вибір обумовлює формування характеру, який в подальшому детермінує наступні рішення без альтернативних можливостей, або сам виступає причиною відсутності альтернативних можливостей.

На протигау Кейну, Дерк Перебум вважає, що людина не може починати причинний ряд, а тому не має волі до прояву свободи у внутрішніх чи зовнішніх діях. Така позиція не має на меті скомпрометувати систему правосуддя і моральної оцінки людських вчинків, які варто визначати виходячи з принципу *базової заслуги* (basic desert). Базова заслуга породжує відповідальність, яка може бути перспективною (коли ми раціоналізуємо дії з метою покращити майбутнє) та ретроспективною (коли суб'єкт дає моральну оцінку вчиненій дії: схвалення, засудження). Таке формулювання вказує на підміну предмета оцінки: якщо Кейн вважає, що оцінювати потрібно дію, оскільки вона є проявом свободи волі особистості, то Перебум змінює вектор на оцінку емоцій, які дія викликає у агента дії, а відтак, якщо він [агент дії] незадоволений вчиненою негативною дією – доцільно пом'якшити відповідну реакцію гніву на більш «конструктивну» (розчарування, невдоволення). Впевненість у відсутності морального передвизначення дії Перебум вбачає не лише у детермінованості світу, а й у випадковості недетермінованого вибору. «Він доводить це за допомогою власного аргументу, Аргументу маніпуляцій з чотирьох стадій. Цей аргумент полягає в проведенні аналогії між каузальним детермінізмом та маніпуляцією. Він демонструє, що дії, здійснені в детермінованому світі й визначені неконтрольованими агентом факторами, нічим не відрізняються від дій, в яких агентом маніпулюють. Маніпуляції позбавляють агента свободи та відповідальності» [8, с. 182]. В такий спосіб демонструється несумісність свободи волі з детермінізмом та індетермінізмом, що частково заперечує можливість свободи волі як активного агента, але визнає її в якості морального арбітра.

Вирішення питання стосовно каузальності (ментальних та специфічних причин) в рамках сучасної аналітичної філософії тісно пов'язане з положеннями щодо психофізичної проблеми. На філософському обрії це не нова проблема, але зараз вона розглядається в принципово інших аспектах, пов'язаних зі співвідношенням ментальних станів та фізичних станів мозку.

Дієвість ментальних станів є необхідною умовою для можливості свободи волі. Дж. Кім критикує цю тезу з позицій *фізикалізму* (визнання лише фізичних подій в якості причин; в рамках якого ментальні стани є тотожними стану мозку), заперечуючи можливість свободи волі. Теорія тотожності ментальних станів станам мозку не лише контрінтуїтивна, але й не знаходить емпіричного підтвердження. Д. Чалмерс рухається далі в міркуваннях і розвиває теорію виникнення ментальних властивостей зі специфічно організованого людського тіла (позиція *дуалізму властивостей*). Поширеною є позиція *функціоналізму*, який зазначає, що функціональний стан свідомості визначається входними чуттєвими даними «на вході» та дією «на виході». Такий підхід скасовує уявлення про унікальність особистості, адже з розвитком ІТ-індустрії комп'ютери вдосконалюються все ближче наближаючись до людського інтелекту. Вирішення психофізичної проблеми сприяє ІТ-прогресу, який вже ставить питання стосовно «слабкого» та «сильного» штучного інтелекту й призводить до

переосмислення і свободи волі: чи є вона унікальним атрибутом людської особистості чи Кейнове самоконструювання здатне призвести до появи волі у самонавчальних програм.

Розуміння природи свідомості тяжіє до виокремлення її базових функціональних складових та атрибутів. Спроба аналітичної філософії розвинути найширший діапазон проблем свідомості та суб'єкта дозволяє виокремити сутнісні параметри свободи, її умови та можливість.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, сучасні дослідження свободи волі наближують людину до розуміння власної сутності, та процесів, що впливають на прийняття рішень, а, можливо, й на самі рішення. Різноманітність підходів дослідження аналітичної філософії свідомості до розгляду піднятих проблем не є недоліком, адже відкриває шлях до переосмислення процесів вільного волевияву, умов людської свободи, хоча й не вичерпує її суті. Розуміння природи волі людини й визначення умов її існування важливі для реалізації психофізичної проблеми і можуть бути корисними при обговоренні «сильного» та «слабкого» штучного інтелекту. В результаті здійсненого дослідження можуть бути сформульовані наступні висновки:

1. Проблема свободи волі в умовах постнекласичної науки не може бути інтерпретована як вузько філософська, дотична лише до етики чи філософської антропології. Вона набуває рис універсальності, оскільки є ключем до ряду проблем, що їх ставить соціокультурна динаміка та науково-технічний прогрес, проблем соціальної філософії, філософії права, філософії науки, а також теоретичної фізики, психології, нейрофізіології.

2. Сучасна філософія свідомості та парадигма аналітичної філософії утворюють проблемне поле і горизонт смислів для проблематики свободи волі. Їх кореляція настільки значна, що не може бути перебільшена – вони утворюють не лише поняттєві фрейми та концептуальний інструментарій, а й окреслюють когнітивні підстави філософського запитування про свободу людини.

3. Усвідомлення свідомого стану, сам факт мислення і запитування про свідомість та свободу підважують підстави фізикалізму та жорсткого розмежування фізично обумовленої тілесності як об'єктності людини та царини її когнітивних налаштувань, її суб'єктивності. Власне, проблематизується не лише поняття реальності, але й концептуальний інструмент його утворення, бінарна опозиція суб'єкта і об'єкта, наявного як мисленого та наявного як сприйманого. В цілому, з огляду на наведені факти, представникам аналітичної філософії вдається відшукати раціональну основу проблематизації моральної відповідальності та можливість свободи волі.

Список використаної літератури:

1. Marchenko O. V., Kretov P. V. Philosophy of information and transhumanism: Explications of philosophical anthropology / O. V. Marchenko, P. V. Kretov // *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. – 2019. – № 16. – P. 102-115.
2. Kane, R. The Oxford handbook on free will [Electronic resource]. – Accessed mode: <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780195178548.001.0001/oxfordhb-9780195178548-e-1>
3. Волков Д. Б. Свобода воли: иллюзия или возможность / Д. Б. Волков. – М.: Карьера-Пресс, 2016. – 368 с.
4. Timple K. Demotivating Semi-Compatibilism / K. Timple // *Ideas y Valores*. – 2009. – Vol. 58, № 141. – P. 109-124 [Electronic resource]. – Accessed mode: http://www.scielo.org.co/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0120-00622009000300007
5. Инваген Питер ван. Нарис про свободу волі / Питер ван Инваген; пер. з англ. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. – 344 с.
6. Лефевр В. Алгебра совести / В. Лефевр [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://padaread.com/?book=4652&pg=1>
7. Франкфурт Г. Альтернативные возможности и моральная ответственность / Г. Франкфурт; пер. с англ. А. С. Мишуры // *Философия. Журнал Высшей школы экономики*. – 2017. – Т. 1, № 4. – С. 129-140.
8. Волков Д. Б. Проблема свободы воли: обзор ключевых исследований конца XX – начала XXI вв. в аналитической философии / Д. Б. Волков // *Философский журнал*. – 2016. – Т. 9, № 3. – С. 175-189.
9. Dennett D. *Freedom evolves* / D. Dennett. – N.Y.: Penguin Books, 2003. – 347 p.
10. Fischer J., Kane R., Pereboom D., Vargass M. Four views on free will / J. Fischer, R. Kane, D. Pereboom, M.

- Vargas. – Malden (MA): Blackwell, 2007. – 240 p.
11. Кейн Р. Поступать «по своей собственной свободной воле»: современные размышления о древней философской проблеме / Р. Кейн [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/postupat-po-svoey-sobstvennoy-svobodnoy-vole-sovremennye-razmyshleniya-o-drevney-filosofskoy-probleme/viewer>

References:

1. Marchenko, O. V., Kretov, P. V. (2019). Philosophy of information and transhumanism: Explications of philosophical anthropology. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 16, 102-115.
2. Kane, R. *The Oxford handbook on free will*. Retrieved from <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780195178548.001.0001/oxfordhb-9780195178548-e-1>
3. Volkov, D. (2016). *Free will: illusion or opportunity*. Moscow: Career-Press (in Russ.)
4. Timple, K. (2009). Demotivating Semi-Compatibilism. *Ideas y Valores*, 58, 141, 109-124. Retrieved from http://www.scielo.org.co/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0120-00622009000300007
5. Inwagen, Piter van (2016). *An Essay on Free Will*. Kyiv: Duh i Litera (in Ukr.)
6. Lefebvre, V. A. *Algebra of Conscience*. Retrieved from <http://padaread.com/?book=4652&pg=1>
7. Frankfurt, H. (2017). Alternative possibilities and moral responsibility. *Filosofia. Zhurnal Vysshei shkoly ekonomiki (Philosophy. Journal of Higher School of Economics)*, 1, 4, 129-140 (in Russ.)
8. Volkov, D. B. (2016). The problem of free will: an overview of major studies by analytical philosophers in late 20th – early 21st centuries. *Filosofskii zhurnal (The Philosophy Journal)*, 9, 3, 175-189 (in Russ.)
9. Dennett, D. (2003). *Freedom evolves*. N.Y.: Penguin Books.
10. Fischer, J., Kane, R., Pereboom, D., Vargas, M. (2007). *Four views on free will*. Malden (MA): Blackwell.
11. Kane, R. *Doing «Of Their Own Free Will»: Modern Reflections on an Ancient Philosophical Problem*. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/postupat-po-svoey-sobstvennoy-svobodnoy-vole-sovremennye-razmyshleniya-o-drevney-filosofskoy-probleme/viewer>

VRANA Anna Oleksandrivna,

Post-graduate student of the Department
of Philosophy and Religious Studies,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
e-mail: anna.vrana@ukr.net

PARADIGMAL MODELS FOR SOLVING THE PROBLEM OF FREE WILL IN MODERN PHILOSOPHICAL DISCOURSE

Abstract. Introduction. *The article presents an attempt to describe the contours of the debate on free will. An overview of competing points of view regarding the nature and role of free will consciousness is offered. The problem of choice is determined as an internal precondition for freedom. The ideas of D. Dennett, P. van Inwagen, R. Kane, J. Kim, D. Pereboom, J. Fischer and G. Frankfurt are described in the framework of analytical philosophy. The article does not provide definitive solutions to the problem; the author offers the arguments in favour of different existing positions of supporters or opponents of free will. Confronting and analyzing different options for considering a problem contributes to a broader understanding of the problem. The article clarifies a number of points regarding the metaphysical strongholds that lead to the consideration of the problem of free will.*

The purpose of this article is to give a comprehensive account of the existing positions regarding free will in contemporary philosophical discourse.

Research methods: *textual analysis of sources, abstraction, theoretical construction, the method of comparative studies.*

Results. *Modern studies of free will bring people closer to understanding their own essence and the processes that influence decision-making and, possibly, decision-making. The variety of approaches offered by the analytic philosophy of the late 20th - early 21st centuries to solve the problem of freedom allows to determine the nature of free will, personality, and anthropological implications for ethical theory. The study of the analytical philosophy of consciousness opens the way to rethinking the processes of free will.*

Originality. *This article is an element of the complex puzzle of contemporary discussions about free will, which is especially popular in the English-speaking environment of analytical philosophers. The systematization and comparative review of available paradigms of free will introduces the reader to the most common approaches to understanding the problem.*

Conclusions. *Understanding the human will nature and determining the conditions for its existence*

are important for realizing the psycho-physical problem and may be useful in discussions of “strong” and “weak” artificial intelligence.

Key words: *free will, moral responsibility, determinism, causality, indeterminism, compatibilism, incompatibilism.*

Одержано редакцією 18.10.2019

Прийнято до публікації 04.12.2019

УДК: 1:316.3-052:130.123.1
DOI: 10.31651/2076-5894-2019-2-70-76

ДОБРИДЕНЬ Оксана Володимирівна,
кандидат філософських наук, доцент
кафедри гуманітарних наук
Державного закладу «Дніпропетровська
медична академія Міністерства охорони
здоров'я України»,
e-mail: o.v.dobryj@gmail.com

ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ В УМОВАХ СУСПІЛЬСТВА СПОЖИВАННЯ У СВІТЛІ ДАЛЕКТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ «СВОБОДА» І «НЕОБХІДНІСТЬ»

В статті аналізується специфіка здоров'язбережувальної діяльності особистості у світлі діалектичних категорій свободи і необхідності. Зазначається, що зазвичай у повсякденному житті свобода уподібнюється з можливістю здійснити вибір. В той же час слід пам'ятати, що наявність вибору – лише зовнішня ознака свободи. Якісні характеристики вибору, а отже і свободи дії у здоров'язбереженні, завжди визначатимуться низкою існуючих можливостей і умовностей, які групуються навколо знань про здоров'я, ціннісних вподобань і грошових ресурсів конкретного соціального суб'єкта. Звертається увага на той важливий факт, що у просторі суспільства споживання свобода вибору у здоров'язбережувальній діяльності часто супроводжується симулятивними практиками з боку виробників та постачальників і, як наслідок, формальною здоров'язбережувальною дією з боку споживачів. Автор статті доходить висновку, що наразі в Україні здоров'язбережувальна діяльність пересічних споживачів здійснюється у форматі ілюзорної свободи, що забезпечується завдяки широкому вибору товарів і послуг. Некомпетентність, недобросовісність, безконтрольність у сфері виробництва і якості товарів та послуг (враховуючи, що всі сегменти ринку прямо чи опосередковано впливають на стан здоров'я) демонструють уявність свободи у всіх питаннях, що мають відношення до здоров'я людини. В той же час об'єктивно постає необхідність бути здоровим, аби прожити гідне життя з творчою наснагою і достойно виховати своїх дітей. В статті відзначається, що сьогодні якість здоров'язбережувальної діяльності українців знаходиться виключно у просторі їх власних дій і їх особистої відповідальності.

Ключові слова: *здоров'язбереження, діалектика, особистість, свобода, необхідність, суспільство споживання, здорове споживання.*

Постановка проблеми. Якби кожній людині, навіть не надто досвідченій у питаннях здорового способу життя, запропонувати навести асоціативний ряд, який виникає у разі обговорення категорії «здоров'язбереження», то навряд чи доведеться почути щось нове окрім звичних образів: рухова активність, прогулянки на свіжому повітрі, здорове і помірне харчування, життєрадісність і психічна урівноваженість. Якщо ж не брати до уваги сучасні стандарти здоров'язбереження, що передбачають обов'язкові регулярні профілактичні медичні огляди і вживання запобіжних фармацевтичних препаратів, то, у цілому, природа класичних канонів здоров'язбереження здавна залишається незмінною. І начебто все логічно й зрозуміло: у разі, коли мова не йде про генетично успадковані недуги, достатньо дотримуватися традиційних стандартів здоров'язбереження, аби натомість гарантовано бути здоровим. Чому ж тоді офіційні результати статистичних звітів щодо стану здоров'я і рівня